

سَلَامٌ عَلَيْهَا  
نور فاطمه زهرا



کتابخانه دیجیتال  
www.noorfatemah.org

شونم

آشنا

بانهج البلاغه



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

# با نهج البلاغه آشنا شویم

نویسنده:

مرتضی محسنی کبیر

ناشر چاپی:

موسسه فرهنگی آرایه

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

## فهرست

۵	فهرست
۶	با نهج البلاغه آشنا شویم
۶	مشخصات کتاب
۶	مقدمه
۶	نهج البلاغه کتابی جاودانه
۷	بنیاد نهج البلاغه
۸	کنگره هزاره نهج البلاغه
۹	رساله حاضر
۹	سخنان امام علی (ع)
۹	نگاهی به نهج البلاغه
۱۰	نمونه‌یی از گفتار دانشمندان درباره نهج البلاغه
۱۱	سید رضی کیست؟
۱۲	نهج البلاغه چگونه تالیف شد؟
۱۳	نهج البلاغه نه اولین و نه آخرین...
۱۴	شرح‌های نهج البلاغه
۱۵	ترجمه‌های نهج البلاغه
۱۶	دست‌نویس‌های نهج البلاغه

## با نهج البلاغه آشنا شویم

### مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور: با نهج البلاغه آشنا شویم/زیر نظر مرتضی محسنی کبیر مشخصات نشر: [بی جا]: موسسه فرهنگی آرایه، ۱۳۷۴  
مشخصات ظاهری: ۳۸ص. ۸×۱۹س.م فروست: دعا؛ ۴ وضعیت فهرست نویسی: در انتظار فهرست نویسی (اطلاعات ثبت) شماره  
کتابشناسی ملی: ۱۹۱۱۷۶۹

### مقدمه

«ضرب الله مثلا- کلمه طیبه کشجره طیبه...» «قرآن کریم» سخن پاک و بارور، چونان درخت پاک و بارور است... که ریشه اش در ژرفای زمین، ثابت و استوار، و شاخسارش در شکوفایی و سربلندی، به اوج آسمان، که در هر زمان بهره و ثمره‌ی خود را - به اجازه‌ی پروردگار- عرضه می‌کند. این چنین است سرگذشت نهج البلاغه. (صفحه ۲)

### نهج البلاغه کتابی جاودانه

«نهج البلاغه» چشمه‌ی زایا و جوشانی است که کند کاو در آن زاینده‌ترش نموده و اتصالش را به دریای عمیق معارف الاهی آشکار می‌سازد. «نهج البلاغه» رهنمون یک نسل و یک قرن نبوده، بلکه راهگشای همه‌ی نسلها، در همه‌ی قرنها است. زاینده‌گی و جاودانگی «نهج البلاغه» از ذات آفریننده‌ی آن نشات گرفته و سایه‌ی کمرنگی است، از چهره‌ی پرفروغ و الاهی امیرالمومنین علی (ع). این، گذشت زمان نیست که به این کتاب بزرگ جلوه و عظمت داده است، بلکه روح پر جلال و با حشمت علی (ع) است که به تک تک این واژه‌ها جان داده و به آن شکوه و جاودانگی بخشیده است. آری «نهج البلاغه» کتابی که تجلی‌گاه عشق و شناخت، سیاست و انسانیت، حکومت و عدالت، حماسه و حکمت، تربیت و عبادت، فصاحت و بلاغت... است. شگفت‌انگیز آنکه این صحنه‌ها و پرده‌ها چنان به یکباره عوض می‌شود که می‌پنداری در عالم ارواح به سر می‌بری و گواهی که در تمامی این میدانها «حق» بر همه‌ی پندارهای «باطل» چیره و پیروزه شده است. «شیخ محمد عبده» دانشمند و مصلح مشهور مصر، این حقیقت را بدین گونه بیان می‌کند: (صفحه ۳) ... هنگامی که پاره‌یی از عبارات نهج البلاغه را به دقت می‌خواندم، صحنه‌هایی در نظرم مجسم می‌گشت که شاهد زنده‌یی برای پیروزی نیروی سخن و بلاغت بود: آنجا که دلها به برهان حقایق آمیخته می‌گشت و سپاه سخنان محکم و نیرومند، چنان به درهم شکستن باطل و یاری ح پیا می‌خواست، که هر شک و باطلی را نابود می‌کرد. قهرمان این میدان که این پرچم پیروزی را به اهتزاز درآورده بود «امیرالمومنین علی بن ابی‌طالب» بود. من هرگاه در مطالعه‌ی این کتاب، از فصلی به فصل دیگر می‌رسیدم، حس می‌کردم که پرده‌های سخن عوض می‌شود و آموزشگاههای پند و حکمت تغییر می‌یابد. گاه خود را در جهانی می‌یافتم که ارواح بلند معانی، با زیور عبارتهای تابناک آن را آباد ساخته است، این معانی بلند، پیرامون روانهای پاک و دلهای روشن می‌گردد، تا بدانها الهام رستگاری بخشد و به مقصد عالی که دارند برساند و از لغزشگاهها دورشان کرده به شاهره محکم فضیلت و کمال بکشاند. گاه می‌یافتم، که عقلی نورانی که هیچ شباهتی با اجسام ندارد، از عامل الوهیت جدا گشته است و به روح انسانی اتصال یافته، او را از لابلای پرده‌های طبیعت بیرون آورده تا سرپرده‌ی ملکوت اعلی بالا برده است و تا شهودگاه فروغ فروزنده‌ی آفرینش رسانده است... (۱). آری، این درخشندگی، همان رمزی است که این کتاب را، فروتر از کلام خالق و فراتر از کلام مخلوق قرار داده است. کتابی که گویا، با مسائل و رویدادهای هر زمان همراه و همگام است (صفحه ۴) و با تمامی

ویژگیها و ریزه کاریها و نیرنگها و جریانهای هر عصر آشناست. آری، علی (ع) آنچنان به حقایق ثابت و لایتغیر ناموس آفرینش و هستی راه یافته، که سخنش در همیشگی تاریخ، چونان آب حیات، زندگی را جاودانه می سازد. آری، نهج البلاغه، از علی پرورش یافته در آغوش پرمهر پیامبر (ص) و سیراب شده از منبع جوشان وحی و رشد یافته‌ی در خانه‌ی قرآن شگفت‌انگیز نخواهد بود. علی بن ابی طالبی که، تمامی کلام خدا را با تمامی وجودش لمس کرده و تمام پیکره‌ی ایمان و جلوه‌ی همیشگی «حق» شده و خود در مدینه‌ی علم و دانش رسول الله است، کتابی جاودانه چونان نهج البلاغه از او سبب شگفتی نخواهد بود این مطلب را نوشتاری دیگر نیازمند است، که طی قرن‌ها مجاهدان از عالمان و «مرزبانان حماسه‌ی جاوید» این راه را مشتاقانه و فداکارانه پیموده‌اند و منابعی عظیم و گسترده در دسترس حق جویان نهاده‌اند. (خدای آنان را پاداش دهد). سخن از رمز جاودانگی نهج البلاغه بود. گوهری که غبار کهنگی بر آن نمی‌نشیند و هر روز بر درخشندگیش افزوده می‌گردد و جهان آن را بهتر شناخته و پذیرای آن می‌شود. زیرا سخن امامی است که تمامی دردها و نیازها را لمس کرده و چشیده و تمامی کورانها را پشت سر گذاشته و از همه‌ی کوره‌ها، ناب و خالص بیرون آمده و اینها به جز معرفت امامانه و لدنی او است. در این کتاب بزرگ، کلام والای علی (ع) است که در قالب جمله‌هایی کوتاه و زیبا تبلور یافته و راز کمال انسانی، صریح و آشکار به نمایش گذاشته شده و خط مستقیم فلاح و رستگاری را از کوره راهها و پرتگاهها متمایز ساخته است. از اینرو «نهج البلاغه» تنها راه و روش بلاغت را نشان نمی‌دهد. که «نهج‌الجهاد» است و «نهج‌الحیاه» است و «نهج‌الفلاح» و اینست رمز خلود نهج البلاغه. (صفحه ۵) اما فسوسا و دریغا! که هزار سال جامعه اسلامی به چنین گوهر تابنده و سرمایه‌ی گرانقدر کم توجه بود و توده‌ی امت اسلام و پیروان علی آنچنان که بایسته بود بهره‌ی شایسته از آن نبرد، گرچه عالمان بزرگ بهره‌ها از آن بردند و زحمتهای فراوان برای دست یافتن به اعماق این دریای ژرف کشیدند. اما این اجتماع و فرهنگ جامعه بود که از آن محروم بود. تا در نیم قرن اخیر که نام «نهج البلاغه» نامی آشنا شد و مطالبش سرمشق حرکت آفرینان. امید بسیاری است که در آینده‌ی نزدیک برای همگی امت اسلامی «نهج البلاغه» «نهج الفلاح» باشد. \*\*\*\*\*(۱) حساسترین فراز تاریخ به نقل از مقدمه‌ی نهج البلاغه «عبد».

## بنیاد نهج البلاغه

آیا به چنین کتابی، می‌توان سطحی نگریست؟! و به خواندن ترجمه‌ی آن بسنده کرد؟! و یا فرازی از خطبه‌ی و فصلی از نامه‌ی را مطالعه کرد؟! آنکس می‌تواند روی کلمات امام علی (ع) تکیه کرده و از آن استفاده کند، که مانند غواصی توانا، در ژرفای دریای کتاب علی (ع) فرورفته و همه‌ی آن را بررسی کرده باشد و یا اگر خود فاقد چنین قدرت علمی و تحقیقی است بدون تفسیر و توضیح کاوشگران عالم راستین، قضاوت نکند البته این برنامه، ویژه‌ی نهج البلاغه نیست، همه‌ی مدارک و منابع اسلامی را باید همه جانبه با علم و دقت مطالعه و بررسی نمود و آنگاه به داوری نشست. تمامی دانشمندان اسلامی معتقدند که «قرآن مجید» - که اولین منبع و برترین مدرک آیین مقدس اسلام است - بدون بررسی کامل و تفحص عمیق، بدون شناختن «عام و خاص»، «مطلق و مقید»، «محکم و متشابه» و «شان نزول» و بدون داشتن سرمایه‌ی علمی و آگاهی به معارف قرآنی، نمی‌توان به تفسیر و تبیین آن پرداخت و جان کلام و هدف قرآن را شناخت. نهج البلاغه هم - که یکی از گرانقدرترین منابع فرهنگ اسلامی است - تا حدودی مشابه قرآن است، باید با داشتن توان علمی خاص، همه‌ی (صفحه ۶) ابعاد و زوایای آن را بررسی کرد تا به اعماق سخن علی (ع) راه یافت و آنگاه در زمینه‌های جهان‌بینی الهی و ایدئولوژی اسلامی و به دست آوردن راه رسم یک زندگی سعادتبخش از آن بهره جست. و این کار مهم از عهده‌ی یک فرد بیرون است. گروهی از دانشمندان متعهد باید بر سر این کار نیرو بگذارند تا نتیجه‌ی مطلوب به دست آید. متفکر بزرگ اسلامی آیت‌الله «شهید مرتضی مطهری» از آن جهت که نهج البلاغه ناشناخته مانده بود و از فضای کتابخانه‌ها و مراکز علمی، پافراتر نگذاشته و به میان مردم راه نیافته بود، خاطری رنجیده و دلی سوخته داشت. معتقد بود که برای

شناساندن این کتاب و استفاده‌ی همه‌جانبه، از آن، گروهی باید گردهم آیند و موسسه‌ی را بنیان گذارند. جدا هم جای تاسف بود که در رژیم گذشته برای برخی از کتابهای داستانی، موسسه و بنیاد پدید آورده و هزینه‌های گزافی را به ملت محروم ایران تحمیل کرده بودند. (۱). ولی برای قرآن و نهج‌البلاغه، نه تنها مرکزی و موسسه‌ی نبود، بلکه تحقیق و بررسی و شناساندن آن، جرمی بزرگ بود و کیفری سنگین به دنبال داشت. سرانجام در سال (۱۳۵۵) با رهنمودهای استاد شهید مطهری «بنیاد نهج‌البلاغه» پا گرفت و برادرانی گردهم آمدند و کار را با هدفهای زیر آغاز کردند: ۱- رده‌بندی علوم و معارف والای علوی در نهج‌البلاغه. ۲- فیش برداری، از موضوعات و رده‌بندیهای آماده شده از نهج‌البلاغه. ۳- نوشتن یک تفسیر موضوعی پیرامون علوم و معارف نهج‌البلاغه. ۴- نوشتن درسهایی در زمینه‌های گوناگون از نهج‌البلاغه برای (صفحه ۷) اقشار مختلف جامعه. ۵- ایجاد یک موسسه مکاتباتی و انتشار درسهایی از نهج‌البلاغه و دیگر معارف اسلامی، برای شناختن هر چه بهتر اسلام از دیدگاه نهج‌البلاغه و دیگر منابع اسلامی. ۶- چاپ یک نهج‌البلاغه‌ی مصحح به روش عالی تصحیح. ۷- ترجمه‌ی فارسی نهج‌البلاغه. ترجمه‌ی که از هر نظر جالب و تا حد مقدور بی‌عیب و نقص. ۸- ترجمه‌ی نهج‌البلاغه به زبانهای زنده‌ی جهان. ۹- چاپ و نشر ترجمه‌های کهن نهج‌البلاغه. ۱۰- تصحیح و چاپ نسخه‌های دستنویس از شرحهای گوناگون نهج‌البلاغه که تاکنون چاپ نشده است. ۱۱- ایجاد یک کتابخانه و جمع‌آوری تمامی کتابها و رساله‌هایی که پیرامون نهج‌البلاغه نوشته شده است، اعم از خطی و چاپی... ۱۲- تهیه‌ی فیلم و میکرو فیلم از نسخه‌های گوناگون نهج‌البلاغه و شروح و ترجمه‌ی آن که در کتابخانه‌های ایران و دیگر کشورها موجود است. ۱۳- رابطه با انجمن‌های اسلامی و مجامع علمی ایران و شناساندن هر چه بهتر نهج‌البلاغه. ۱۴- رابطه با مجامع اسلامی، علمی و فکری جهان برای معرفی نهج‌البلاغه... همانگونه که از پیش گفتیم این بنیاد با حداقل امکانات تاسیس شد. نخست برادران، موضوعات و عناوین را آماده و فیش برداری را آغاز کردند و بیش از ۵۰۰ فیش در ۱۲۰ عنوان اصلی و فرعی تهیه شده بود، که کم‌کم انقلاب ایران اوج گرفت و برادران هر کدام در سنگرهای گوناگون فعالیت می‌کردند. که با یاری خداوند متعال و رهبری پیامبرانه‌ی «امام خمینی» و با شرکت همه‌جانبه‌ی امت، انقلاب کبیر اسلامی ایران پیروز شد و طاغوت در گورستان تاریخ دفن شد و برادران هر کدام در سنگری از (صفحه ۸) انقلاب دفاع می‌نمودند. نزدیک دو سال تمام بنیاد هیچ‌گونه فعالیتی نداشت. انقلابیون مسلمان راستین، انقلاب فرهنگی را بیش از هر چیز دیگر اصل می‌دانستند و بدان پای می‌فشردند. چه آنکه نسل جوان رها شده از اختناق و گریخته از کویر فرهنگ استعماری، تشنه‌ی دریافت فرهنگ اصیل و ناب اسلام بود. اندکی درنگ، دشمن فرصت طلب را امکان بهره‌برداری می‌داد و کوچکترین تاملی جایز نبود. از اینرو در سال ۱۳۵۸ بنیاد کار را دوباره آغاز کرد. می‌خواست هدفهای خود را فعالانه دنبال کند و از این راه به انقلاب فرهنگی کمکی کرده باشد و تا حد توانایی خود خلا معارف و تفکر اسلامی را پر کند. \*\*\*\*\* (۱) همانند: بنیاد شاهنامه‌ی فردوسی...

### کنگره هزاره نهج‌البلاغه

هزارمین سال تالیف نهج‌البلاغه فرا رسیده بود و خود بهترین فرصت بود تا اندیشمندانی که سالیان درازی در این کتاب عظیم تحقیق و بررسی کرده‌اند گرد یکدیگر جمع شوند و ثمره‌ی زحمتهای خود را در اختیار عاشقان نهج‌البلاغه قرار دهند. از این رو بنیاد بر آن شد، تا کنگره‌ی به مناسبت هزاره‌ی نهج‌البلاغه تشکیل دهد. نکته قابل ذکر آنست که کنگره‌های علمی که در گذشته برگزار می‌شد، همانند دیگر جریانها بر پایه‌ی سنتهای طاغوتی قرار داشت و در ضمن سرپوشی بر جنایتها و خیانتها بود. شکستن قالبهای طاغوتی کاری ضروری و یکی از زاویه‌های انقلاب فرهنگی بشمار می‌رفت. لذا، بنیاد نهج‌البلاغه، تصمیم گرفت کنگره را در جو و فضایی اسلامی، با کمترین هزینه برگزار کند. (صفحه ۹) دهها تن از دانشمندان متعهد و اسلام شناس و عارفان به نهج‌البلاغه، از داخل و خارج ایران دعوت شدند. نزدیک به ۲۰۰۰ صفحه، مطالب گوناگون، پیرامون نهج‌البلاغه، از این اساتید به



بنیاد نهج البلاغه رسید که در حدود ۲۰ رساله فارسی، عربی، انگلیسی در قطع وزیری به چاپ رسانده و بیش از ۲۰ مقاله در اندازه‌ی نیم ورقی تایپ و تکثیر نموده که بعداً در دو مجلد به عنوان یادنامه‌ی کنگره چاپ خواهد شد. در ضمن بنا بود، این کنگره در عید سعید غدیر ۱۴۰۰ برگزار شود، ولی به علت پیشامد جنگ تحمیلی و خائنانه حزب بعث عراق کنگره به تاخیر افتاد و سرانجام بنا شد در هفته‌ی میلاد امیرالمومنین رجب ۱۴۰۱ برابر با اردیبهشت ۱۳۶۰ در مدرسه‌ی عالی شهید مطهری برگزار گردد. و من الله التوفیق و علیه التکلان بنیاد نهج البلاغه تهران- ایران ص-ب- ۹۸/۶۳۳ (صفحه ۱۰)

## رساله حاضر

رساله‌ی حاضر کوششی است، در معرفی اجمالی نهج البلاغه، چه آنکه فراوانند کسانی که نام نهج البلاغه بر ایشان آشناست، اما از سرگذشت آن هیچگونه اطلاعی ندارند. برای آنکه، این کسان به اجمال، از سیر هزار ساله‌ی نهج البلاغه، آشنا شوند این رساله نوشته شده است. (صفحه ۱۲)

## سخنان امام علی (ع)

علی بن ابی طالب (ع) نمونه‌ی عالی اسلام و جلوه پرفروغ ایمان و تقوی و قرآن ناطق است. رهبر است که جهان با نامش آشناست. اعمال و خصال برجسته‌ی او، در حقیقت نمایشگر قرآن و سنت است. سخنانش، روشنگری است که پرده از روی این حقیقت برمی‌دارد و خطوط و نقشهای آن را روشن می‌سازد. گفتار علی (ع) چون از حقیقت و دانشی بیکران سرچشمه می‌گرفت و پس از کلام خدا- قرآن- و سخن پیامبر، برترین سخن بود، عالیترین و بهترین اثر را در جانها می‌گذاشته و مانند قرآن مورد توجه همگان قرار می‌گرفته است و با حفظ و ضبط و آموزش و اقتباس در میان مسلمانان راه جاودانگی را می‌پیموده است. بلندی و اوج سخن علی (ع) نه تنها دوستان و شیعیان را به تحسین و تجلیل واداشته است بلکه دشمنان را هم مجذوب خود ساخته تا آنجا که معاویه می‌گوید: «جز پیامبر هیچ کس بهتر از علی سخن ایراد نکرده است.» (۱) و علی (ع) بود که در فراز و نشیب زندگی و در گرماگرم جنگ و آرامش صلح و بر فراز منبر روحهای افسرده را صیقل می‌زد و در همه حال مقاصد عالی خود را به بهترین وجه بیان می‌کرد (۲). از عبدالحمید «کاتب»- سخنور و نویسنده نامی و چیره دست عرب که از جوانی در بلاغت و ادبیت شهره گشت و نویسنده‌ی آخرین خلیفه‌ی اموی بود- پرسیدند چگونه بدین مرتبه رسیدی؟ در پاسخ گفت: «من هفتاد خطبه از خطابه‌های علی (ع) را حفظ کردم و همین در وجود من به منبع جوشانی از علم و ادب مبدل شد» (۳) و همچنین «ابن مقفع» بلاغت و ادبیت را از کلمات علی (ع) آموخت. (۴). (صفحه ۱۳) و نیز «ابن نباته» خطیب معروف مصری متوفای (۳۷۴ هجری) گفته: «من با فرا گرفتن و حفظ صد فصل از پنندهای علی (ع) گنجینه‌ی دانشی اندوخته‌ام که انفاق و دهش بر آن می‌افزاید.» (۵). (صفحه ۱۵) \*\*\*\*\* (۱) مصادر نهج البلاغه، ج ۱ ص ۳۸. (۲) مصادر نهج البلاغه ج ۱ ص ۳۸. (۳) مصادر نهج البلاغه ج ۱ ص ۴۰. (۴) مصادر نهج البلاغه ج ۱ ص ۴۰. (۵) مصادر نهج البلاغه ج ۱ ص ۴۰.

## نگاهی به نهج البلاغه

«نهج البلاغه» (۱). نامی است که عالم و ادیب نامی اسلام «سید رضی» آن را برای گزیده‌ی از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های امام علی (ع) انتخاب کرد. تالیف این کتاب در ماه رجب ۴۰۰ هجری به پایان رسیده است، شامل ۲۳۷ خطبه، ۷۹ نامه و ۴۸۰ کلمه کوتاه و آموزنده است. از نخستین زمانیکه نسخه‌های این کتاب به وسیله‌ی «سید رضی» در جامعه‌ی علم و ادب راه یافت و با استقبال کم نظیری روبرو گردید و شگفتی همگان را برانگیخت و در کرسیهای تدریس مورد بحث و آموزش اندیشمندان قرار گرفت. استقبال

بی مانند، از «نهج البلاغه» به خاطر مزایا و زیباییهای لفظی و معنوی و جامعیت و سبک محکمی است که در آن به روشنی مشاهده می شود و این کتاب را از حیث «نثر زیبای عربی» نیز در مقام برتر و «درجه اول» قرار می دهد. (۲). علی (ع) در گفتار خود، دانش، سیاست و معنویت را با فصاحت و بلاغت و گزیده گویی درهم آمیخته است به طوری که هر کس «نهج البلاغه» را بخواند و با ادبیات عربی آشنا باشد، به روشنی این حقیقت را درک می کند. (صفحه ۱۷) \*\*\*\*\* (۱) «نهج البلاغه» یعنی شیوهی آشکار بلاغت. (۲) شرح نهج البلاغه «ابن ابی الحدید» جلد ۱ مقدمه «محمد ابوالفضل ابراهیم» ص ۷.

### نمونه‌یی از گفتار دانشمندان درباره نهج البلاغه

۱- استادش شیخ محمد عبده می گوید: «نهج البلاغه با مطالبی که دربردارد می تواند هدفهای هر نویسنده و گوینده‌یی را تامین کند. در این کتاب: ترغیب، تنفر، سیاست، جدل، اصول تمدن، حقوق متقابل اجتماع و رهبر، قوانین عدالت پند و نصیحت وجود دارد و هیچ اندیشه و خواسته‌یی بر دل انسان نمی گذارد جز آنکه بهتر و کاملترش در این کتاب یافت می شود.» ۲- استاد محمد حسن نائل المرصفی گوید: «نهج البلاغه برهانی است روشن بر اینکه علی (ع) بهترین نمونه‌ی زنده‌ی روشنائی و دانش و هدایت و فصاحت و معجزه‌ی قرآنی است. در این کتاب برای علی (ع) دلایل و نشانه‌هایی از دانش وسیع و سیاست صحیح و موعظه‌های روشنگر، به چشم می خورد که نظیر آن را در آثار هیچیک از دانشمندان بزرگ و فیلسوفان نابغه نمی توان دید. علی (ع) در این کتاب، در ژرفای دانش و دین و سیاست فرورفته و در تمام مسائل آن، نمونه‌یی آشکار بیرون آمده است...» (۱). ۳- شیخ ناصیف یازجی به فرزندش ابراهیم سفارش می کند که: «هرگاه خواستی در دانش و ادب و انشاء و نگارش بر دیگران تفوق جویی حتما «قرآن» و «نهج البلاغه» را از بر کن.» (۲). ۴- دکتر زکی مبارک می گوید: «من معتقدم، اندیشه و نظر در «نهج البلاغه» شهادت و مردانگی و عظمت روح به انسان می دهد، زیرا این کتاب از روح بزرگ و نیرومندی صادر گشته که با همه‌ی مشکلات همچون شیر پولا دین اراده، روبرو گردیده (صفحه ۱۸) است.» (۳). ۵- استاد امین نخله گوید: «هر کس بخواد روح تشنه‌ی خود را از سخن علی (ع) سیراب سازد باید به «نهج البلاغه» روی آورد و آن را با دقت صفحه به صفحه بخواند و گام نهادن در پرتو نهج البلاغه را فراگیرد.» (۴). ۶- محمد امین النواوی در این زمینه بیانی دارد که فشرده‌اش این است: «علی (ع) تمام قرآن را حفظ داشت و بر اسرار آن آگاه بود و قرآن با خون و گوشتش آمیخته بود. خواننده می تواند این مطلب را در «نهج البلاغه» ببیند و مقدار بهره‌وری علی را از قرآن لمس کند. قرآن نیز هر انسانی را از حیث پرورش و تهذیب کفایت می نماید و تاثیرش به حدی است که «الکن زبان» را سخنوری فصیح و افسونگر می سازد تا چه رسد به مثل علی (ع) با آن کمال و استعداد که روح خود را پاک ساخته و پست پا به دنیا زده آئینش را از هر شائبه‌یی خالص کرده باشد. پس تردیدی نیست که علی (ع) در اثر دریافت پرتوهای قرآنی، چشمه‌های دانش و حکمت از منبع جوشان دلش بر زبانش جاری می گردد. علی (ع) در خطبه‌هایش، روشی تازه و راهی نو و دریایی بزرگ از مباحث توحید، خداشناسی و فلسفه‌ی عالی الهی پیش روی دانشمندان ربانی می نهد که برای هیچکس جز پیامبر اسلام سابقه نداشته است. او در زمینه‌ی اسرار جهان آفرینش، روحیات مردم و جامعه‌شناسی، راههای پیشروی و عقب‌نشینی شیطان، دنیا و گرفتاریهای آن، آغاز آفرینش، مرگ، زمین و آسمان، فرشتگان و فرشته‌ی مرگ، سخن نغز گفته است. آن حضرت در خطبه‌های خود، وارد میدان سیاست گشته و پیرامون بیعت، پیمان بستن، وفاداری، انتخاب فرد اصلح... حقایقی را بیان کرده و یاوران حق را مورد توجه قرار داده و مردم را به جهاد دعوت نموده و با منطقی کوبنده و همه جانبه، مخالفین را تعقیب و محکوم کرده است. و نیز او از امتیاز دیگری برخوردار بود که به غیر از «رسول خدا» هیچکس از آن (صفحه ۱۹) بهره ور نبود و آن پیشگوییهای وی است درباره‌ی آینده‌ی امت اسلامی و بعضی از فرقه‌های آن چون «خوارج» و دیگران، خبر دادن از حادثه‌ی «صاحب الزنج». آن حضرت از طب و تشریح و توصیف ویژگی‌های حیوانات مانند خفاش و طاووس و نیز از انسان و اسرار و شکفتیهای نهفته‌ی او، به گونه‌یی سخن گفته که

برای مردم آن عصر و تمامی زمانها تازگی دارد. و همچنین نامه‌هایی که آن حضرت به شریح قاضی، معاویه و نمایندگان خود نگاشته و سفارشی که به فرزندش امام حسن در بازگشت از «صفین» نموده، بهترین نمایشگر اطلاعات عمیق او در مسائل دینی، سیاسی، علمی و اجتماعی می‌باشد. آری آن حضرت پس از تشریح آن موضوعات با عبارتهای صحیح و روشن، ارزشهای عالی انسان را در برابر همه به نمایش در آورده و برنامه‌ی اصیل و صحیح اسلامی را برای نیل به هدفهای کامل زندگی نشان داده است. زیبایی عبارات نهج البلاغه از حیث ترکیب لفظی و سبک ادبی این امتیازات را دارد: ۱- در انواع کلمات: مفرد، جمع، مذکر، مؤنث، حقیقت و مجاز سرمایه‌ی غنی برای فرهنگ الفاظ عربی است. ۲- مجازها و کنایه‌ها در قالبهای جالب و نوینی آمده است. ۳- ایجاز و اطناب (۵) در جای متناسب خود به کار رفته است و ما این مطلب را در خطبه‌ها و نامه‌های طولانی و گاه متوسط یا کوتاه آن حضرت به روشنی مشاهده می‌کنیم. ۴- محسنات و نوآوریهای لفظی از جناس تا ترصیع و قلب و عکس جناس یا تجنیس در اصطلاح فن بدیع: آوردن دو کلمه که در لفظ شبیه و همجنس‌اند ولی در معنی مختلف هستند. توضیح: در اصطلاح فن بدیع آنست که دو مصراع یا دو جمله‌ای بیاورند که وزن و سجع کلماتش مطابق هم باشد مانند: هوا شد تیره و گریان بسان دیده‌ی وامق زمین شد تازه و خندان بسان چهره‌ی عذرا قلب و عکس: یعنی وارونه کردن و برگرداندن چیز یا مطلبی و در اصطلاح فن بدیع: لفظ مقدم را موخر و موخر را مقدم ذکر کردن مثل: «خداوند زنده را از مرده بیرون می‌آورد و مرده را از زنده» در جمله‌ی اول «زنده» بر «مرده» مقدم ذکر شده و در جمله‌ی دوم برعکس. ۸- «جولات اسلامی» نگارش محمد امین النواوی صفحه ۹۹ تا ۱۰۴. (صفحه ۲۰) \*\*\*\*\* (۱) جولات اسلامی ص ۹۸. (۲) «نظرات فی القرآن» تألیف محمد غزالی ص ۱۵۴. (۳) عبقریه الشریف الرضی ج ۱ ص ۲۹۶. (۴) «ماه کلمه من کلام الامام علی». (۵) ایجاز یعنی کوتاه و مختصر گویی و اطناب یعنی طولانی و به درازا سخن گفتن، که هریک به جای خود نشانه‌ی بلاغت و مهارت سخنوری و نویسندگی است.

### سید رضی کیست؟

(صفحه ۲۱) ابوالحسن محمد بن حسین ملقب به «شریف رضی» و معروف به «سید رضی» جد پنجمش امام هفتم «موسی بن جعفر (ع)» است. وی در سال «۳۵۹» قمری متولد شد و ششم محرم سال «۴۰۶» درگذشت. از کودکی به تحصیل دانش پرداخت و با جدیت و پیگیری و هوش سرشار در فهم دانش و شعر و ادب بر دیگران پیشی گرفت. در زمینه بررسی و تحقیق امتیاز و اعجاز قرآن، کتاب بی‌نظیری به نام «حقایق التاویل» نوشت و در بررسی و تشریح سخنان «پیامبر» و انواع استعاره و مجاز و نکات جالبی که در کلمات آن حضرت به چشم می‌خورد، کتابی به نام «المجازات النبویه» تألیف نمود که شامل «۳۶۱» حدیث از احادیث رسول گرامی اسلام می‌باشد. و نیز از میان سخنان علی (ع) آنچه را که دارای جنبه‌های جالب لفظی و معنوی بود و از حیث «بلاغت» مقام والاتری داشت برگزید و آنها را بر سه محور: خطبه‌ها، نامه‌ها، کلمات قصار قرار داد و آن را «نهج البلاغه» نامید. و همچنین در زمینه شعر سید رضی بهترین شاعر «قریش» بود و طایفه قریش در شعر و شاعری از تمام افراد عرب برترند، پس او بهترین شاعر عرب است. علاوه بر اینکه شعر «رضی» از نظر «عفت کلام» و هدفداری بر دیگر اشعار دوره‌ی او امتیاز دارد، وی از ناسزا و هجو گویی و کلمات زشت، در شعر، خودداری می‌کرد و شعر و شاعری را وسیله‌ی کاسبی و تقرب به دستگاه خلفاء و پادشاهان قرار نمی‌داد و آنقدر با اراده و آزاد مرد بود که هرگز از کسی تملق نگفت تا آنجا که شاهان «آل بویه» هرچه کوشیدند جایزه‌ی بی‌وی دهند زیر بار نرفت و نپذیرفت و حتی «صله‌های» پدر خود را پس فرستاد دکتر زکی مبارک می‌گوید: «شریف رضی در جهان ادب با دشوارترین بد رفتاریها روبرو شد و اگر دیوان شعر او به زبان فرانسوی یا انگلیسی یا آلمانی بود اهل (صفحه ۲۲) این زبانها، صدها کتاب پیرامون آن می‌نوشتند و ده‌ها مجسمه برایش می‌ساختند» (۱) و گذشته از اینها، «شریف رضی» نویسنده‌ی بزرگ و توانا بود که در فنون نگارش پیشگام و یکه‌تاز بوده است و «ابواسحق صابی» (۳۸۴-۳۴۹ ه) از میان نامه‌های او کتابی به نام «الرسائل»

گردآوری نموده است. در واقع کمتر کسی مانند سید رضی، در زندگی موفق بوده و اگر او هیچکاری انجام نمی داد جز همین سخنان برگزیده‌ی علی (ع) - نهج البلاغه - باز بزرگترین خدمت را به شیعه بلکه همه‌ی مسلمین عرضه کرده بود. مرگ «شریف رضی» جهان اسلام را عزادار ساخت و شعراء در مرثیه‌ی او اشعار فراوانی سرودند و برادر فقیه و دانشمندش، «شریف مرتضی» - علم الهدی - از شدت اندوه و تأثر نتوانست در تشییع و دفنش شرکت جوید و به حرم مطهر امام هفتم «موسی بن جعفر» (ع) پناه برد تا اینکه در پایان روز، «فخرالملک» آمد و با خواهش و تمنا وی را به خانه‌اش بازگردانید. تاکنون چندین کتاب پیرامون شخصیت «سید رضی» نگارش یافته که از آن میان شش کتاب به زبان عربی و یک کتاب به زبان فارسی را به نام «کاخ دل‌اوز» می‌توان نام برد. (۲). (صفحه ۲۳) \*\*\*\* (۱) «عبریه الشریف الرضی»، جلد ۱ صفحه ۱۹. (۲) کتابی در شرح حال «سید رضی» در سلسله انتشارات کنگره‌ی هزاره‌ی نهج البلاغه به وسیله بنیاد نهج البلاغه منتشر شده است.

### نهج البلاغه چگونه تالیف شد؟

(صفحه ۲۴) «سید رضی که از دانشمندان بزرگ نیمه‌ی دوم قرن چهارم به شمار می‌رود در عصر گسترش و شکوفایی دانش و فرهنگ اسلامی به سر می‌برده است، عصریکه از حیث منابع سرشار فرهنگ اسلامی و فراوانی و اهمیت کتابخانه‌های عمومی و خصوصی در تاریخ کم سابقه است. زیرا تا این زمان هنوز سرزمینهای اسلامی مورد هجوم وحشیانه‌ی دشمنان قرار نگرفته بود و کتابخانه‌ها و کتب آن از حمله‌ی ویرانگر اقوامی چون مغول و مسیحیان اروپا مصون مانده بود. و اینک ما به مهمترین کتابخانه‌های آن عصر - که می‌توانسته مرجع استفاده‌ی سید رضی در جمع‌آوری «نهج البلاغه» قرار گیرد - اشاره می‌کنیم: ۱- کتابخانه‌ی «دار العلم» با ۸۰۰۰۰ (هشتاد هزار) نسخه که به برادرش سید مرتضی «علم الهدی» تعلق داشته است. ۲- کتابخانه‌ی عمومی «بیت الحکمه» که در سال «۳۸۱» هجری به دست ابونصر «شاپور بن اردشیر» وزیر بهاء الدوله دیلمی در یکی از محله‌های «کرخ» بغداد تاسیس گردید و از همان آغاز کار با بیش از ۱۰۰۰۰ (ده هزار) کتاب از کتب عربی و فارسی و چینی و هندی و رومی کار خود را شروع کرد و به تدریج از ثروتمندترین کتابخانه‌های بغداد گشت. ۳- کتابخانه‌ی عمومی «بیت الحکمه» که در زمان «هارون الرشید» تاسیس گردید و سایر خلفای عباسی خصوصاً مامون در توسعه آن بسیار کوشیدند و علاوه بر جمع کتب عربی و اسلامی، در آن کتابهایی با ترجمه یا بدون ترجمه از زبانهای یونانی، سریانی، فارسی، هندی و مصری، فراوان وجود داشت. ۴- کتابخانه‌ی «قرطبه» در سرزمین اندلس، تاسیس «حکم بن ناصر»، که از ۳۵۰ تا ۳۶۶ هجری در آن سرزمین حکومت می‌کرد همانند مامون عباسی به دانش و دانشمندان اظهار علاقه می‌نمود و کسانی را برای تهیه و خرید کتاب به اطراف جهان (صفحه ۲۵) می‌فرستاد و از همان آغاز برای این کتابخانه فهرست‌های موضوعی ترتیب داد. در این کتابخانه ۴۰۰۰۰۰ (چهارصد هزار) جلد کتاب بوده است. ۵- کتابخانه‌ی عمومی «خزانة الکتب» در مصر با ۱۶۰۰۰۰۰ (یک میلیون و ششصد هزار) جلد کتاب که با تدبیر و تشویق «یعقوب بن کلس» وزیر «العزیز بالله» دومین خلیفه فاطمی و کمک شخص خلیفه تشکیل گردید. و با این مقیاس و میزان می‌توان وسعت و حجم دیگر کتابخانه‌های عمومی را که در سایر شهرها و سرزمینهای اسلامی وجود داشته، حدس زد. تازه اینها غیر از کتابخانه‌های خصوصی و شخصی‌یی است که معمولاً دانشمندان برای استفاده‌ی خود تهیه می‌کرده‌اند مانند: ۱- کتابخانه‌ی «صاحب بن عباد» که به اندازه ۴۰۰ (چهارصد) بار شتر بوده است و اگر برای هر شتر صد جلد کتاب در نظر بگیریم مجموعاً ۴۰۰۰۰ (چهل هزار) کتاب می‌شود. ۲- کتابخانه‌ی «ابن ابی‌بعره» که تنها قسمتی از آن را کتابهایی به وزن سیصد رطل (۱) تشکیل می‌داده که در کاغذهای مصری و چینی و خراسانی و... نگارش یافته‌اند. و در این کتابخانه مدارک و نامه‌ها و عهدنامه‌هایی به خط حضرت علی و امام حسن و امام حسین (ع) موجود بوده است. قطعاً از نظر منابع و مدارک، امکانات فراوانی برای سید رضی - گردآورنده‌ی نهج البلاغه - وجود داشته که برای ما در این زمان میسر نیست زیرا در اثر گذشت زمان و حمله‌های بیرحمانه‌ی دشمنان، بسیار از آن

اسناد و مدارک نابود گشته است. گویند: وقتی که هلاکوخان مغول وارد بغداد شد از کتابهای کتابخانه‌ها بر روی رود بغداد پلی ساخت که لشکریانش از آن عبور کنند و دستور داد کتابهای باقیمانده را در آتش سوزاندند! و نیز تاریخ‌نگاران نقل کرده‌اند: زمانی که اروپائیان، به سرزمین طرابلس شام اکنون از شهرهای لبنان است- حمله کردند سه میلیون، کتاب را آتش زدند! (صفحه ۲۶) و حتی به علت درگیریهای سیاسی و مذهبی و تهمت‌هایی که گاهی به رال علم و فلسفه وارد می‌گردید بسیاری از کتابها توقیف و نابود گشت. «سلطان محمود» غزنوی در نامه‌ای که به «القادر بالله» خلیفه‌ی عباسی به بغداد فرستاد چنین گزارش داد که: «در سال ۴۲۰ هجری پس از جنگ با فرقه‌های باطنیه، معتزله، رافضیه، شیعه و اعدام گروهی از ایشان به قدر پنجاه بار شتر از کتابهای آنان را تغییر داده است و کتابهایی که درباره‌ی مرام و مذهب فلاسفه و معتزله و شیعه بوده، به دلیل بدعت بودن، همه را پای چوبه دار اعدامیان سوزانیده است.» با اینحال آیا شما انتظار دارید تمام یا نیمی از منابع و مدارکی که در اختیار سید رضی بوده به دست ما نیز رسیده باشد؟ با وجود اینها، تاکنون عده‌ی از دانشمندان با تحمل کوشش و رنج فراوان در صدد استخراج مدارک «نهج‌البلاغه» برآمده و در این زمینه کتابها و مقاله‌هایی نگاشته‌اند که سه کتاب زیر از مهمترین آنها است: ۱- «ما هو نهج‌البلاغه» نوشته سید «هبه‌الدین شهرستانی» که به فارسی نیز تحت عنوان «نهج‌البلاغه چیست؟» ترجمه شده است. (۲). ۲- «مدارک نهج‌البلاغه» تألیف «شیخ هادی کاشف الغطاء». ۳- «مصادر نهج‌البلاغه» نگارش محقق توانا سید «عبد الزهراء حسینی خطیب» و این کتاب بهترین و جامعترین کتاب در موضوع خویش است. و ما در نگارش این رساله بیشتر از آن استفاده کرده‌ایم. مولف محترم این کتاب زحمات بسیاری را تحمل نموده و از میان بیش از صد کتاب که از کتب و مدارک معتبر شیعه و سنی به شمار می‌رود و همه قبل از سال (۴۰۰) چهارصد هجری (تاریخ پایان تألیف نهج‌البلاغه) نگارش یافته‌اند، مدارک نهج‌البلاغه را استخراج نموده است و با این خدمت بزرگ خود، راهگشای کسانی است که: جویای اطلاع از منابع و مدارکی هستند که سید رضی احیانا از روی آنها مدارک «نهج‌البلاغه» را جمع‌آوری کرده است. (صفحه ۲۸) \*\*\*\*\* (۱) رطل پیمانیه‌ی بوده که اجناس را با آن وزن می‌کرده‌اند و کمترین رطل، رطل عراقی بوده، تقریباً معادل ۱۳۰ درهم یعنی ۳۸۵ گرم، بنابراین سیصد رطل می‌شود ۱۵۴ کیلو (غایه‌ی تعدیل صفحه‌ی ۹). (۲) این کتاب در سلسله انتشارات کنگره‌ی هزاره‌ی نهج‌البلاغه به وسیله‌ی بنیاد نهج‌البلاغه تجدید چاپ شده است.

### نهج‌البلاغه نه اولین و نه آخرین...

هرچند کتاب گرانبهای نهج‌البلاغه از جهت انتخاب و نظم و ترتیب مطالب بهترین کتاب از میان کتابهایی است که تا به حال پیرامون خطبه‌ها و کلمات علی (ع) نگارش یافته اما بایستی این حقیقت را نیز مورد توجه قرار داد که «نهج‌البلاغه» نخستین کتاب در این زمینه نیست همانطور که آخرین کتاب نیز نمی‌باشد. دانشمند محقق، عبد الزهراء خطیب به غیر از نهج‌البلاغه «۴۶» کتاب دیگر را که به قلم دانشمندان شیعی و سنی در تدوین سخنان علی (ع) نگارش یافته، با ذکر اسم نویسنده و تاریخ تألیف آن به طور مفصل نام می‌برد که «۲۲» کتابش پیش از تاریخ «نهج‌البلاغه» نوشته و نشر شده است. اینک به پاره‌ای از آنها اشاره می‌کنیم: ۱- «خطب امیرالمومنین علی المنابر...» (۱). نوشته‌ی زید بن وهب جهنی. نویسنده‌ی این کتاب قبل از اسلام (در عصر جاهلیت) به دنیا آمد و در زمان دعوت پیامبر (ص) مسلمان شد. اما به دیدار آن حضرت موفق نگردیده است او از مسلمانان با عظمت و از سربازان فداکار لشکر علی (ع) بود و در سال ۹۶ هجری درگذشت. وی نخستین مولف و گردآورنده‌ی سخنان علی (ع) است و قهرا آنچه را که خود از امیرالمومنین (ع) شنیده جمع‌آوری و ضبط نموده است. ۲- «خطب امیرالمومنین»: نوشته «مسعده بن صدقه عبدی» که از امام ششم و امام هفتم نیز روایاتی شنیده و نقل کرده و در زمینه‌ی احادیث و معارف شیعه کتابهایی نگاشته که یکی از آنها کتاب نامبرده، درباره‌ی سخنان علی (ع) است. دانشمند بزرگ، سید هاشم بحرانی متوفای سال «۱۱۰۷» نسخه‌ی از آن را در دست داشته و در کتاب تفسیر خود: «تفسیر البرهان» مطالب فراوانی از آن نقل و استفاده کرده است. ۳- کتاب «الخطبه الزهراء لامیرالمومنین (ع)»:



تالیف مورخ بزرگ شیعی (صفحه ۲۹) «ابومخنف» متوفای سال «۱۷۵» هجری، این نویسنده مورد اعتماد علمای سنی نیز بوده و افرادی مانند «طبری» و «ابن اثیر» رویدادهای تاریخی را از او نقل کرده‌اند. ۴- «خطب امیرالمومنین (ع)» نوشته‌ی سید بزرگوار حضرت «عبدالعظیم حسنی» که در علم و عمل و عدالت و پاکدامنی از مردان بزرگ خاندان رسالت به شمار می‌رود و محضر امام هفتم تا امام دهم را درک نموده و از آنها احادیث بسیاری شنیده و نقل کرده است، همانطور که خطبه‌ها و کلمات علی علیه‌السلام را با اسناد پیوسته و صحیح در کتاب مزبور آورده است. ۵- «ماه کلمه» لامیرالمومنین علی بن ابی طالب (ع) گردآوری و نگارش دانشمند معروف اسلامی «ابوعثمان جاحظ»، متوفای سال «۲۵۵» هجری. سید رضی پاره‌یی از کلمات این کتاب را برگزیده و در «نهج‌البلاغه» ذکر کرده است. جاحظ به کتاب «ماه کلمه» سخت علاقمند بوده است. «خوارزمی» در کتاب خود «المناقب» از «احمد بن ابی طاهر» دوست و رفیق نزدیک جاحظ چنین نقل می‌کند: زمانی جاحظ به ما گفت: «در میان سخنان علی (ع) «صد کلمه» دید می‌شود که هر کدامش با هزار کلمه‌ی جالب و زیبای عرب برابری می‌کند.» سپس احمد می‌گوید: «من تا زمانی دراز از جاحظ تقاضا می‌کردم که: این صد کلمه را مدتی در اختیار من گذارد و یا برایم بخواند و او نیز هر بار وعده می‌داد ولی بخل می‌ورزید و خود را به غفلت و فراموشکاری می‌زد تا آنکه در اواخر عمرش این «کلمات صد گانه» را بیرون آورد و به من داد.» دانشمندان اسلامی بعد از قرن چهارم در زمینه‌ی سخنان علی (ع) دهها کتاب مستقل نوشته‌اند و ما در اینجا به پاره‌ای از آنها اشاره می‌کنیم: ۱- «نثر اللثالی» نگارش «امین الاسلام شیخ طبرسی» مفسر بزرگ شیعی، (متوفای سال ۵۴۸) این کتاب که به تاریخ «۱۳۱۲» هجری به چاپ رسیده، کلمات حضرت علی (ع) در آن به ترتیب «حرف الفباء» گردآوری شده است. ۲- «غرر الحکم و دررالکلم» نگارش «عبد الواحد آمدی». از مقدمه‌ی این کتاب استفاده می‌شود که نگارنده به علت اینکه جاحظ از میان سخنان ارزشمند و فراوان علی (ع) فقط «صد کلمه» آن را انتخاب کرده و سایر کلمات (صفحه ۳۰) آن حضرت را از نظر دور داشته است با تلاشی پیگیر قسمت عمده‌ی سخنان کوتاه کلمات قصار- امام را جمع آوری و سپس آنها را به ترتیب «الفباء» نگاشته است. تا به حال چندین شرح و ترجمه بر این کتاب نوشته‌اند و هم‌اکنون با تیراژ بسیار در دسترس دانش پژوهان قرار دارد. ۳- «استخراج الوقایع المستقبلة من کلام امیرالمومنین (ع)» نگارش دانشمند فقیه شیخ جمال الدین «ابن فهد حلی» متوفای «۸۴۱» هجری. این کتاب درباره‌ی اسرار نهان و پیشگویی‌هایی است که «ابن فهد» از سخنان ایراد شده‌ی علی (ع) بعد از شهادت «عمار یاسر» استفاده نموده است. ۴- «الصحیفه العلویه و التحفه المرتضویه» نوشته‌ی عبدالله بن صالح سماهیجی بحرانی، (۲) (متوفای سال ۱۱۳۵ هجری) این کتاب مجموعه‌یی از دعا‌های علی (ع) است که از حیث مدرک و سند نزد مولف معتبر بوده و تاکنون چندین بار در ایران به چاپ رسیده است. ۵- هدی و نور من کلام امیرالمومنین علی بن ابی طالب، تالیف شیخ «ثروت منصور هیکل» مصری. این کتاب شامل ۷ بخش است بدین ترتیب: ۱- شناسائی خدا ۲- توصیف آفریده‌های زمین و آسمان. ۳- بعثت پیغمبران ۴- جلوگیری از بدعتها، یاد مرگ... ۵- نكوهش اهل تکبر. ۶- تلاش برای دنیا، نه دلبستگی به آن. ۷- کلماتی که به صورت شعر و نثر در زمینه‌های سفارش و اندرز، دعا و مناجات از آن حضرت به دست ما رسیده است. رئیس دانشگاه «الازهر» آن عصر، شیخ «محمد خضر حسین» نیز بر این کتاب مقدمه‌یی نگاشته است. (۳). (صفحه ۳۱) \*\*\*\* (۱) یعنی: «سخنرانیهای علی (ع) روی منبر...». (۲) وی اهل «سماهیج» یکی از دهات «بحرین» است. (۳) در این زمینه تحقیقات وسیعتری توسط محققان دیگری انجام گرفته و تعداد بیشتری از کتابهایی که سخنان امیرالمومنین را گرد آورده‌اند، جمع آوری شده و در سلسله انتشارات کنگره‌ی هزاره‌ی نهج‌البلاغه به وسیله بنیاد نهج‌البلاغه چاپ و منتشر شده است.

### شرح‌های نهج‌البلاغه

(صفحه ۳۲) از نخستین زمانی که نسخه‌های کتاب «نهج‌البلاغه» به دست مردم خصوصا گروه دانشوران رسید اندیشه‌ها و قلمها را

تحرك تازه‌ای بخشید و همواره مورد بحث پژوهش محافل علمی قرار گرفت به طوری که در زمان «گردآورنده‌اش»- سید رضی- علامه دانشمند سید «علی بن ناصر» نخستین شرح را بر آن نوشت. (۱). علامه شیخ محمدرضا کاشف الغطاء (۲) می‌گوید: «تا امروز (سال ۱۳۶۰ هجری قمری) به ۶۶ شرح که از طرف دانشمندان بزرگ اسلامی بر «نهج البلاغه» نوشته شده دست یافته‌ام و این به غیر از شرحهایی می‌باشد که بر قسمتی از خطبه‌ها نوشته‌اند و قطعا از ۹۰ شرح کمتر نیست». پاره‌یی از دانشمندان گفته‌اند: «تا به حال صد شرح برای نهج البلاغه نگارش یافته است». عبد الزهراء خطیب در جلد اول «مصادر نهج البلاغه» تا ۱۰۱ کتاب را که پیرامون شرح «نهج البلاغه» نگارش یافته برشمرده است و تمامی آنها را می‌شناسد. ما در اینجا نمونه‌یی از آن کتابها را می‌آوریم: ۱- «شرح نهج البلاغه» تألیف «عزالدين، ابن ابی‌الحديد» معتزلی متوفای «۶۵۶» هجری قمری. این کتاب از معروفترین و سودمندترین شرحهایی است که تاکنون به زبان عربی بر «نهج البلاغه» نوشته شده و با تیراژی قابل توجه، چاپ و در اختیار اهل دانش قرار گرفته است. (صفحه ۳۳) این شرح در ۲۰ جلد است و با وجود اهمیت و امتیازات فراوانی که دارد نگارنده روی تعصب «سنی‌گری» برای عذرخواهی و تبرئه کردن، غاصبین مقام رهبری امت و جانشینی رسول اکرم (ص)، زیاد دست و پا کرده است. ۲- «شرح نهج البلاغه» تألیف «کمال‌الدین، ابن میثم بحرانی» دانشمند و فقیه و فیلسوف بزرگ شیعی (م ۶۷۹ هجری). وی دوست و معاصر «خواجه نصیرالدین طوسی» بوده است و گویند: ابن میثم در فقه استاد خواجه نصیر و خواجه در فلسفه، استاد ابن میثم بوده است. این شرح بسیار سودمند نیز به زبان عربی است. ۳- «شرح نهج البلاغه» نگارش «مولا محمد صالح قزوینی» از دانشمندان قرن یازدهم هجری و آن شرحی است مفید و به زبان فارسی. ۴- «شرح نهج البلاغه» به زبان فارسی نگارش «محمدباقر لاهیجی اصفهانی» در ۲ جلد که جلد دوم آن در تاریخ «۱۲۲۶» هجری قمری پایان یافته و هر دو جلدش در تهران سال «۱۳۱۷» قمری به چاپ رسیده است. ۵- «شرح نهج البلاغه» به زبان عربی، نگارش استاد «شیخ محمد عبده مصری» متوفای سال «۱۳۳۳» هجری قمری و آن شرحی است جالب که در زمان حیات مولف به چاپ رسیده و سپس به انضمام مطالبی که شاگردانش و یا سایر دانشمندان بر آن افزوده‌اند، بارها چاپ و منتشر گردیده است. ۶- «منهاج البراعه» به زبان عربی، تألیف علامه «سید حبیب الله خوبی» (متوفای ۱۳۲۴ هجری قمری) این کتاب از شروح مفصل و سودمندی است که در ۲۰ جلد نگارش یافته. ولی با کمال تأسف مولف پیش از آنکه شرح را به پایان برساند، درگذشت. بقیه‌ی آن به وسیله‌ی استاد، حسن حسن‌زاده‌ی آملی و شیخ محمدباقر کمره‌یی تکمیل شده است. ۷- «نهج‌الصباغه فی شرح نهج‌البلاغه» تألیف: علامه‌ی محقق «حاج شیخ محمد تقی تستری». ۱۲ جلد آن تاکنون به وسیله‌ی مکتبه‌الصدر منتشر شده است. ۸- «ترجمه و شرح نهج‌البلاغه» تألیف: «استاد علامه‌ی محمدتقی جعفری»، تا (صفحه ۳۴) کنون ۶ جلد از آن به وسیله‌ی دفتر نشر فرهنگ اسلامی منتشر شده است. ۹- «فی ظلال نهج‌البلاغه»، تألیف مرحوم «استاد شیخ محمد جواد مغنیه»، در ۴ جلد به وسیله‌ی: دارالعلم للملایین بیروت چاپ و منتشر شده است. (صفحه ۳۵) صفحه ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵. \*\*\*\* (۱) «مصادر نهج‌البلاغه صفحه ۲۴۸»، البته مولف کتاب «ریاض العلماء»، قطب‌الدین راوندی را اولین شارح نهج‌البلاغه می‌شمرد و نیز «محدث نوری» در کتاب «مستدرک» و «محدث قمی» در کتاب «الکنی و الالقاب» ابوالحسن بیهقی را اولین کسی می‌دانند که «نهج‌البلاغه» را شرح کرده است، ولی چون مولف کتاب «مصادر نهج‌البلاغه» دانشمند متتبع «سید عبد الزهراء خطیب» در این مورد تحقیق بیشتر و بررسی وسیعتری نموده و کتابهای فوق را نیز دیده است، می‌توان نظر وی را ترجیح داد و نخستین نویسنده‌ی شرح نهج‌البلاغه را «سید علی بن ناصر» دانست. (۲) «الشریف‌الرضی» نگارش محمدرضا «کاشف الغطاء» صفحه‌ی ۱۲.

### ترجمه‌های نهج البلاغه

(صفحه ۳۶) از آنجا که به «نهج‌البلاغه» پس از قرآن بیش از هر کتاب اسلامی دیگر، توجه کرده‌اند این کتاب به زبانهای گوناگون ترجمه شده است. به زبان فارسی: تاکنون «نهج‌البلاغه» به هیچ‌زبانی به اندازه‌ی زبان فارسی ترجمه نشده است. ما از میان همه‌ی

آنها- چه ترجمه‌های کهن و معاصر- به چند ترجمه اشارت می‌کنیم: ۱- ترجمه و شرح مختصر به حکم «سید علینقی فیض الاسلام که از شهرت به سزایی برخوردار است. ۲- «سخنان علی (ع)» به قلم مرحوم «جواد فاضل» که ترجمه‌ی است آزاد و شیوا از برگزیده‌ی کلمات و خطبه‌های نهج البلاغه، این ترجمه هم در میان نسل جوان و ادب دوستان فارسی زبان شهرت فراوانی دارد. ۳- ترجمه و شرح مختصری از قسمتی از نهج البلاغه، به قلم حضرت آیت‌الله مرحوم سید محمود طالقانی که کاری بسیار ارزنده و جالب می‌باشد. ۴- ترجمه‌ی دکتر اسداله مبشری. که قسمتی از آنها منتشر شده و در آینده‌ی نزدیک تمامی آن به وسیله‌ی دفتر نشر فرهنگ اسلامی منتشر خواهد شد. ۵- ترجمه‌ی محسن فارسی که فقط ترجمه‌ی آن بدون متن عربی به وسیله‌ی انتشارات امیرکبیر منتشر شده است. ۶- ترجمه و شرح مختصر از سپهر خراسانی که در ۳ مجلد به وسیله‌ی انتشارات اشرفی منتشر شده است. البته شرحها و ترجمه‌های «نهج البلاغه» هر یک به نوبه‌ی خود جالب و مفید و بعضی در سطح بسیار بلند علمی است که متناسب با خلا زمانهای نگارش بوده است و این واقعیتی است که در بستر زمان پیش می‌رود و شرایط هر زمان اقتضا می‌کرده است که شرحی در خور توانایی، بر این کتاب عظیم نوشته شود. ولی اکنون دگرگونی و تحولی که در ادبیات و نگارش فارسی پدید آمده و (صفحه ۳۷) همچنین افکار و نیازهایی که رویاروی جامعه و نسل معاصر است ایجاب می‌کند که از نو در کنار این دریای موج و بیکران بنشینند و گوهرهای جدید و تازه‌ی بیرون آورند تا سرمایه فکری جامعه گردد و نیازها را برآورد و مشکلات را بهترین راه‌گشا باشد و این هدفی است که بنیاد نهج البلاغه، در راه آن می‌کوشد و از خدای متعال یاری می‌طلبد. «انه خیر موفوق و معین» به زبان انگلیسی: آنچه که از ترجمه‌ی انگلیسی نهج البلاغه در دسترس می‌باشد: ۱- ترجمه‌ی است به قلم: «محمد عسگری جعفری» که در هندوستان چاپ و منتشر شده و اخیراً در تهران به وسیله‌ی کتابخانه‌ی «مسجد جامع چهلستون تهران» افسست و تکثیر شده است. ۲- ترجمه‌ی «سید علی رضا» در ۲ جلد با تصحیح دقیق و چاپ زیبا به وسیله‌ی موسسه جهانی خدمات اسلامی تهران منتشر شده است. ۳- ترجمه‌ی «مفتی جعفری حسین» در یک جلد با چاپی زیبا به وسیله‌ی مرکز بررسیهای اسلامی قم منتشر شده است. به زبان اردو: ۱- «شرح النهج» در ۲ جلد به زبان اردو تالیف «سید ظفر مهدی هندی» که در هندوستان به چاپ رسیده است. ۲- «الاشاعه» به زبان اردو نوشته‌ی «سید اولاد حسن، امروهی» متوفای سال ۱۳۸، از دانشمندان بزرگ اسلامی هند. ۳- «شرح النهج» به زبان ایالت گجرات هند نگارش «غلامعلی مولوی هندی» نویسنده‌ی معروف هندوستان و مدیر مجله «راه نجات». ۴- «ترجمه‌ی نهج البلاغه» به زبان کراچی، ترجمه‌ی «حاج غلامعلی اسماعیل بهاونگری». (صفحه ۳۸) البته نهج البلاغه به زبان ترکی و بخشهایی از آن به زبانهای آلمانی، ایتالیایی و دیگر زبانها ترجمه شده است. (صفحه ۳۹)

### دست نویسه‌های نهج البلاغه

(صفحه ۴۰) کتاب نفیس نهج البلاغه، از دیرباز مورد توجه و علاقه‌ی مخصوص مسلمانان بوده است و آنها از هر وسیله و طریقه‌ی ممکن در راه حفظ و نشر و استفاده‌ی از آن می‌کوشیده‌اند. در حوزه‌های درسی بزرگ و کوچک کتاب پر ارج نهج البلاغه مورد بحث و مطالعه قرار می‌گرفت و شاگردان نزد اساتید خود آن را می‌خواندند و از آنان اجازه می‌گرفتند و بدان افتخار می‌کردند، آن دست خطها که اجازه‌نامه‌ی رسمی استفاده از آن کتاب بوده است هم اکنون موجود است و در کتاب «مصادر نهج البلاغه» (۱) و او از این نسخه یاد می‌کند. ۲- کمال الدین میثم بحرانی در شرحی که بر نهج البلاغه نوشته است از نسخه‌ی که به خط مرحوم سید رضی بوده استفاده کرده است. ۳- روانشاد علامه‌ی امینی مولف کتاب نفیس «الغدیر» نقل می‌کند که نسخه‌ی از نهج البلاغه را نزد یکی از بزرگان نجف اشرف دیدم که بر آن اجازه‌ی خطی مرحوم سید مرتضی برای بعضی از شاگردانش نوشته شده بود، این کتاب را حاج نعمان اعظمی خرید. (صفحه ۴۱) ۴- نسخه خطی نهج البلاغه در مدرسه‌ی نواب مشهد مقدس. ۵- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی آقای محیط طباطبائی که تاریخ کتابت آن سال «۵۱۲» هجری می‌باشد. ۶- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی مدرسه‌ی فاضل خان،



مشهد، تاریخ نگارش آن «۵۴۴» هجری می‌باشد. این کتاب به کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی منتقل شده است. ۷- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی «موزه عراقی» بغداد شماره‌ی (۳۵۶) کتب خطی. ۸- نسخه‌ی به خط سید حسن بن محمد، در کتابخانه‌ی سید یزدی در نجف اشرف، تاریخ نگارش «۶۳۱» هجری. ۹- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی آیت‌الله حکیم در نجف اشرف. نگارش سید نجم‌الدین حسینی به تاریخ «۶۶۷» هجری. ۱۰- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی طلعت پاشا در دارالکتب المصریه، شماره‌ی (۴۸۴۰) «ادب» نسخه‌ی بسیار جالب رنگین با تذهیب کاری. ۱۱- نسخه‌ی به خط خوشنویس مشهور «یاقوت مستعصمی» که هم‌اکنون در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی موجود است، تاریخ کتابت «۷۰۱» هجری. ۱۲- نسخه‌ی به خط یاقوت در کتابخانه‌ی مدرسه حسینی «موصل». ۱۳- نسخه‌ی در مخزن کتابخانه‌ی «موزه عراق» بغداد، به تاریخ ۱۰ رمضان «۷۰۴» هجری. ۱۴- نسخه‌ی دیگر در کتابخانه‌ی «موزه عراق» به تاریخ اواخر محرم «۷۶۷» هجری. ۱۵- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی «موزه عراق» به تاریخ ۵ شنبه ۲۶ محرم ۸۷۵. ۱۶- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی «موزه عراق»، به تاریخ آخر ماه ذیحجه‌ی سال ۱۱۰۳. ۱۷- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی «کونکرس» واشنگتن در جلد طلاکاری مینیاتور به تاریخ «۱۰۹۰» هجری. ۱۸- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی «ظاهریه» دمشق (۹۱۸ هـ) شماره‌ی کتب خطی (۷۷۵). ۱۹- نسخه‌ی دیگر در ظاهریه‌ی دمشق (۱۰۷۷ هـ). ۲۰- نسخه‌ی در کتابخانه‌ی تقوی (۱۰۱۳). (صفحه ۴۲) ۲۱- نسخه‌ی در کتابخانه دکتر حسین علی محفوظ (۱۰۵۹). (۲). (صفحه ۴۳) برخی از کتابهایی که پیش از نهج‌البلاغه سخنان امام امیرالمومنین (ع) در آنها آمده است: ۱- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: ابوسلیمان زید بن وهب ۲- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: مسعده بن صدقه ۳- نام کتاب: الخطبه الزهراء لامیرالمومنین (ع) مولف: ابومخنف ۴- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: اسماعیل بن مهران ۵- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: سید عبدالعظیم الحسنی ۶- نام کتاب: خطب علی (ع) مولف: ابراهیم بن الحکم ۷- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: محمد بن عمر بن واقد ۸- نام کتاب: خطب علی (ع) مولف: نصر بن مزاحم ۹- نام کتاب: خطب علی کرم‌الله وجهه مولف: هشام بن محمد ۱۰- نام کتاب: خطب علی و کتبه الی عماله مولف: المدائنی ۱۱- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: صالح بن حماد ۱۲- نام کتاب: ماه کلمه لامیرالمومنین (ع) مولف: الجاحظ ۱۳- نام کتاب: رسائل امیرالمومنین (ع) و اخاره و حروبه مولف: ابراهیم بن هلال ۱۴- نام کتاب: الخطب المعربات مولف: ابراهیم ثقفی ۱۵- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: ابراهیم بن سلیمان ۱۶- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: قاضی نعمان مصری ۱۷- نام کتاب: خطب امیرالمومنین (ع) مولف: عبدالعزیز بن یحیی (صفحه ۴۴) ۱۸- نام کتاب: مواعظ علی (ع) مولف: جلودی ۱۹- نام کتاب: رسائل علی (ع) مولف: جلودی ۲۰- نام کتاب: کلام علی (ع) مولف: جلودی ۲۱- نام کتاب: الملاحم مولف: جلودی (۳). \*\*\*\* (۱) ج ۱ ص ۲۴۰. (۲) مصادر نهج‌البلاغه ج ۱ ص ۲۳۸-۲۲۵. (۳) نام دستنویسهای دیگری نیز جمع‌آوری شده که در رساله‌ی از سوی کنگره‌ی هزاره‌ی نهج‌البلاغه منتشر شده است. مصادر نهج‌البلاغه ج ۱ ص ۳۸. در این باره نیز رساله‌ی جداگانه‌ی در سلسله انتشارات کنگره‌ی هزاره‌ی نهج‌البلاغه منتشر شده است.

سَلَامٌ عَلَيْهَا  
نور فاطمه زهرا



کتابخانه دیجیتال  
www.noorfatemah.org